Η κοινωνική διάσταση ως ισχυρός λόγος διακυβέρνησης στον Ευρωπαϊκό Χώρο Ανώτατης Εκπαίδευσης

Αντιγόνη Σαρακινιώτη*

Περιληψη

Η παρούσα μελέτη ιχνηλατεί τον λόγο (discourse) της κοινωνικής διάστασης στην πολιτική της Διαδικασίας της Μπολόνια. Ειδικότερα, η ανάλυση εστιάζει στους μετασχηματισμούς των στόχων και των μέσων διαμόρφωσης, προώθησης και υλοποίησης της εν λόγω πολιτικής. Στόχος είναι η συστηματική αποτύπωση και η ερμηνεία του αναδυόμενου λόγου για την κοινωνική διάσταση ως στοιχείου διακυβέρνησης στην ανώτατη εκπαίδευση του ευρωπαϊκού χώρου σήμερα. Η έρευνα επικεντρώνεται στα ανακοινωθέντα των υπουργικών συναντήσεων από το 2001 έως το 2020. Από την ανάλυση προκύπτουν τέσσερις φάσεις εξέλιξης της μακροχρόνιας πολιτικής διαδικασίας για την κοινωνική διάσταση. Τα ευρήματα δείχνουν ότι η υιοθέτηση το 2020 ενός κοινού προτύπου αρχών και κατευθυντήριων γραμμών για την εφαρμογή της κοινωνικής διάστασης της δίνει τον ρόλο μιας γενικής ρυθμιστικής αρχής του σύνθετου πεδίου της ανώτατης εκπαίδευσης με σκοπό την πραγμάτωση του «κοινωνικού» στο ευρωπαϊκό πανεπιστήμιο. Το στοιχείο αυτό, όπως τουλάχιστον υποστηρίζεται, σηματοδοτεί τη μετάβαση σε ένα τυποποιημένο πλαίσιο εξ αποστάσεως διακυβέρνησης του κοινωνικού ρόλου του πανεπιστημίου με συγκεκριμένες παραδοχές, στόχους και μέσα για την πρακτική υλοποίησή τους.

Λέξεις-κλειδιά: πανεπιστήμιο, Διαδικασία της Μπολόνια, αρχές και κατευθύνσεις πολιτικής, εξ αποστάσεως διακυβέρνηση, διακυβέρνηση μέσω τυποποίησης

* Επίκουρη Καθηγήτρια, ΑΠΘ. Email: sarakinioti@edlit.auth.gr

1. Εισαγωγή

Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης (ΕΧΑΕ), αποτέλεσμα της Διαδικασίας της Μπολόνια (1999-2010), αποτελεί σήμερα ένα παγιωμένο διακρατικό πλαίσιο πολιτικών για την ανώτατη εκπαίδευση, διαθέτοντας πλέον ισχυρό ρόλο στον προσδιορισμό του οράματος και των αρχών οργάνωσης και λειτουργίας του σύγχρονου ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου. Η Διαδικασία της Μπολόνια, ως μια διαδικασία εκπαιδευτικής διακυβέρνησης στον ευρωπαϊκό χώρο (Lawn & Grek, 2012), εξελίχθηκε μέσα από τον καθορισμό πολιτικών προτεραιοτήτων για την ανώτατη εκπαίδευση και τη διαμόρφωση κατάλληλων μηχανισμών τόσο για την προώθησή τους, όσο και για την παρακολούθηση του βαθμού εφαρμογής τους στα εθνικά συστήματα.

Οι συναντήσεις των Υπουργών Παιδείας των συμμετεχόντων κρατών-μελών αποτέλεσαν χρονικά ορόσημα στο πλαίσιο της διαδικασίας της Μπολόνια. Τα ανακοινωθέντα των συναντήσεών τους αναθεωρούσαν ανά διετία την κοινή ατζέντα πολιτικής, ανανεώνοντας τη συναίνεση και τη δέσμευση των κρατών-μελών ως προς την πραγμάτωσή της. Η διαδικασία υποστηρίζεται από το 1999 από μια ομάδα παρακολούθησης (Bologna Follow-Up Group – BFUG). Η τελευταία προετοιμάζει τις συναντήσεις των υπουργών, επιβλέπει τις ενδιάμεσες προπαρασκευαστικές διεργασίες και διαχειρίζεται ζητήματα για τα οποία δεν χρειάζεται κάποια απόφαση των υπουργών. Από το 2018 η ευθύνη για την πλήρη εφαρμογή των συμφωνηθέντων ανά άξονα πολιτικής έχει ανατεθεί στην ειδική Ομάδα Συντονισμού Υλοποίησης (Bologna Implementation Coordination Group – BICG).

Η κινητικότητα, η διασφάλιση ποιότητας, η αναγνώριση προσόντων και το σύστημα των τριών κύκλων σπουδών αποτελούν τους πυλώνες του ΕΧΕΑ και της σύγχρονης λειτουργίας των ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης, όντας οι συστηματικότερα προωθούμενες προτεραιότητες της Διαδικασίας της Μπολόνια από την εναρκτήρια ήδη φάση υλοποίησής της (Σταμέλος, Βασιλόπουλος & Καβασακάλης, 2015). Η προώθησή τους βασίστηκε στην ανάπτυξη συστημάτων, διαδικασιών και συγκεκριμένων εργαλείων, όπως την υιοθέτηση των «European Standards and Guidelines» (ESG, 2015) για τη διασφάλιση της ποιότητας (Sarakinioti & Philippou, 2020). Η κοινωνική διάσταση, από την άλλη, αντιμετωπίστηκε στο μεγαλύτερο διάστημα της εικοσαετίας ως μια οριζόντια –ήπια– πολιτική (Kooij, 2015). Η συγκεκριμένη διάσταση αναπτύχθηκε περισσότερο

ως ελεγκτική παράμετρος της ποιότητας, της κινητικότητας και της αναγνώρισης των σπουδών και λιγότερο ως αυτόνομος άξονας προώθησης συγκεκριμένων μέτρων και παρεμβάσεων. Παρά τη χαμηλή αναγνώριση της βαρύτητας που διαθέτει η κοινωνική διάσταση σε συνάρτηση με τις πολλαπλές νοηματοδοτήσεις του περιεχομένου της από τους εμπλεκόμενους φορείς (Kooij, 2015· Ιωαννίδη, 2020), το γεγονός ότι αναδύθηκε μέσα από την πρωτοβουλία και την παρέμβαση των εκπροσώπων της ευρωπαϊκής ένωσης φοιτητών (ESIB/ESU) ήδη από την Διακήρυξη της Μπολόνια το 1999 (Zgaga, 2015), την καθιστά ξεχωριστή συγκριτικά με τις υπόλοιπες πολιτικές διεργασίες που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της εν λόγω διαδικασίας.

Η παρέμβαση αυτή από μέρους των φοιτητών έγινε αφετηρία ώστε στη συνάντηση των υπουργών στην Πράγα (Prague Communiqué, 2001) και στα Bologna Follow Up Seminars για την κοινωνική διάσταση το 2003 στην Αθήνα (τίτλος σεμιναρίου: «Διερευνώντας την κοινωνική διάσταση στον ΕΧΑΕ») και στο Όσλο (τίτλος σεμιναρίου: «Η συμμετοχή των φοιτητών στη διακυβέρνηση της ΑΕ») να κατοχυρωθούν τα αιτήματα της κοινωνικής διάστασης στην ανώτατη εκπαίδευση και της ισότιμης θέσης των φοιτητών ως μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας και των διαβουλεύσεων για τη μελλοντική πορεία προς τον ΕΧΑΕ (Kladis, 2003). Από τότε η σταθερή παρουσία της κοινωνικής διάστασης στην ατζέντα της Διαδικασίας της Μπολόνια και η σαφής ενίσχυση της θέσης της ως πολιτικής προτεραιότητας για τη συγκρότηση του ΕΧΑΕ κυρίως μετά το 2015, τη θέτουν σήμερα, όπως θα αναδειχθεί στην τρέχουσα μελέτη, στην αιχμή της σύγχρονης διακυβέρνησης της ευρωπαϊκής ανώτατης εκπαίδευσης, καθιστώντας τη μελέτη της ένα ζήτημα με υψηλό ερευνητικό ενδιαφέρον.

Η παρούσα μελέτη, λοιπόν, επιδιώκει να ιχνηλατήσει τον λόγο (discourse) της κοινωνικής διάστασης στα ανακοινωθέντα των Υπουργών Παιδείας από την Πράγα (2001) έως τη Ρώμη (2020). Ειδικότερα, η ανάλυση προσδοκά να αναδείξει τους μετασχηματισμούς εκείνους που καταγράφονται στους στόχους και στα μέσα διαμόρφωσης, προώθησης και υλοποίησης της εν λόγω πολιτικής υπό το πρίσμα της εκπαιδευτικής διακυβέρνησης. Στόχος είναι η συστηματική αποτύπωση και η αρχική προσπάθεια ερμηνείας του αναδυόμενου λόγου των πολιτικών για την κοινωνική διάσταση, καθώς και των πρακτικών που προωθούν σε ευρωπαϊκό επίπεδο αναφορικά με τον προσδιορισμό και την αντιμετώπιση των προβλημάτων της ανισότητας, των διακρίσεων και των αποκλεισμών στο σύγχρονα ευρωπαϊκά συστήματα ανώτατης εκπαίδευσης.

Η εκπαιδευτική διακυβέρνηση ως εννοιολογικό πλαίσιο ανάλυσης των εκπαιδευτικών συστημάτων αναφέρεται στην οργάνωση, τις δομές και τις λειτουργίες ρύθμισης των πολλών και πολύπλοκων σχέσεων μεταξύ παλιών και νέων δρώντων, των λόγων που αρθρώνουν και των πρακτικών που αναπτύσσουν με σκοπό την κριτική κατανόηση των προωθούμενων αλλαγών (Wilkins & Olmedo, 2019). Η τρέχουσα εργασία επικεντρώνεται στα αποσπάσματα των υπουργικών ανακοινωθέντων που αναφέρονται στο ζήτημα της κοινωνικής διάστασης, διερευνώντας τις αλλαγές στις ακόλουθες κατηγορίες του λόγου:

1. στους κοινωνικούς σκοπούς με τους οποίους συνδέεται η ανώτατη εκπαίδευση, καθώς και στους επιχειρησιακούς στόχους της λειτουργίας του πανεπιστημίου, μέσα από τους οποίους η εν λόγω εκπαιδευτική πολιτική αντλεί νομιμοποίηση σε κάθε εξελικτική φάση της διαδικασίας,
2. στα μέσα που προκρίνονται για την άμβλυνση των περιορισμών που οι διακρίσεις, οι αποκλεισμοί και οι ανισότητες θέτουν στα άτομα τόσο κατά τη φάση εισδοχής των τελευταίων στο πανεπιστήμιο όσο και κατά τη διάρκεια των σπουδών τους σε αυτό, και
3. στους μηχανισμούς διαμόρφωσης και προώθησης της πολιτικής της κοινωνικής διάστασης ως στοιχεία της εξ αποστάσεως διακυβέρνησης στον ΕΧΑΕ (Sarakinioti & Philippou, 2020).

2. Ιχνηλατώντας τον λόγο της κοινωνικής διάστασης στον ΕΧΑΕ

Από την ανάλυση των παραπάνω κατηγοριών, προκύπτουν τέσσερις περίοδοι εξέλιξης του λόγου για την κοινωνική διάσταση, οι οποίες θα παρουσιαστούν στην παρούσα ενότητα.

2.1. Οι απαρχές του λόγου περί κοινωνικής διάστασης στη Διαδικασία της Μπολόνια: 2001-2005

Στην πρώτη αυτή περίοδο καταγράφονται στα ανακοινωθέντα οι πρώτες συναρθρώσεις του λόγου για την κοινωνική διάσταση, με αποτέλεσμα το 2005 να εμφανίζεται ως κεντρικός στόχος της πολιτικής για την ευρωπαϊκή ανώτατη εκπαίδευση. Η αργή πορεία εξέλιξης και η ρευστότητα στον προσδιορισμό τόσο του περιεχομένου της κοινωνικής διά-

στασης όσο και του πλαισίου εφαρμογής της στα ιδρύματα είναι χαρακτηριστικά αυτής της φάσης, όπως αναδεικνύεται από την ανάλυση των ανακοινωθέντων αυτής της περιόδου.

Στο αφετηριακό ανακοινωθέν της Πράγας (Communiqué, 2001) προσδιορίζονται οι βασικοί στόχοι της διαδικασίας της Μπολόνια, προσφέροντας ώθηση για την έναρξη των σεμιναρίων και των ομάδων παρακολούθησης της ατζέντας. Η κοινωνική διάσταση δεν υπάρχει ως διακριτός στόχος. Παρόλα αυτά, αναφέρεται σε σχέση με την προώθηση της κινητικότητας και την ενίσχυση της συμμετοχής, καθώς και της επιρροής των φοιτητών στα πανεπιστημιακά δρώμενα, τόσο σε οργανωτικό όσο και σε εκπαιδευτικό επίπεδο. Αναφορικά με τα επικείμενα σεμινάρια παρακολούθησης υπάρχει ρητή πρόβλεψη για την κοινωνική διάσταση, με το σχετικό ενδιαφέρον να κατευθύνεται στα εμπόδια για τη διασφάλιση της κινητικότητας, στη ανάγκη ενίσχυσης της δια βίου μάθησης και στην εμπλοκή των φοιτητών σε ζητήματα διακυβέρνησης των ιδρυμάτων.

Στο ανακοινωθέν του Βερολίνου (Communiqué, 2003) η κοινωνική διάσταση εξακολουθεί να μην αποτελεί διακριτό στόχο πολιτικής. Ωστόσο, το περιεχόμενο του όρου, εκτός από την έμφαση στην εμπλοκή των φοιτητών στη διακυβέρνηση των ιδρυμάτων, εμπλουτίζεται με κοινωνικούς σκοπούς και επιμέρους στόχους για το πανεπιστήμιο. Συγκεκριμένα, προκρίνεται ότι η βελτίωση των κοινωνικών χαρακτηριστικών της ανώτατης εκπαίδευσης σε ισορροπία με την ανταγωνιστικότητα συνδέεται με την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, καθώς και τη μείωση των κοινωνικών και έμφυλων ανισοτήτων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Επίσης, διακηρύσσεται ότι η ανώτατη εκπαίδευση αποτελεί δημόσιο αγαθό και δημόσια ευθύνη, ενώ υπογραμμίζεται η σημασία των ακαδημαϊκών αξιών στις διεθνείς συνεργασίες και ανταλλαγές. Αναφορικά με την εμπλοκή των φοιτητών σε θέματα οργάνωσης και λειτουργίας των πανεπιστημίων επιβεβαιώνεται ότι οι φοιτητές είναι ισότιμα μέλη κατά τη διευθέτηση ζητημάτων διακυβέρνησης στο πλαίσιο της ανώτατης εκπαίδευσης. Σημειώνεται μάλιστα ότι οι κεντρικές κυβερνήσεις των κρατών-μελών καλούνται να εφαρμόσουν ευρέως νομοθετικές ρυθμίσεις για τη διασφάλιση της συμμετοχής των φοιτητών στις εν λόγω διεργασίες. Επιπλέον, οι υπουργοί καλούν τις πανεπιστημιακές αρχές και τις φοιτητικές ενώσεις να αναζητήσουν τρόπους ενίσχυσης της πραγματικής εμπλοκής των φοιτητών στη διακυβέρνηση των σχετικών ιδρυμάτων. Επίσης, υπογραμμίζεται η ανάγκη για εξασφάλιση κατάλληλων συνθηκών για τις σπουδές και τη διαβίωση των φοιτητών, ώστε οι τελευταίοι

να έχουν την ευχέρεια να ολοκληρώνουν τις σπουδές τους στον προβλεπόμενο χρόνο χωρίς εμπόδια που ενδεχομένως σχετίζονται με το κοινωνικό και οικονομικό τους υπόβαθρο. Τέλος, τονίζεται για πρώτη φορά η ανάγκη για συλλογή περισσότερο συγκρίσιμων δεδομένων γύρω από την κοινωνική και οικονομική κατάσταση των φοιτητών. Το 2003 ξεκινάει μάλιστα η διαδικασία συστηματικής απογραφής και έγκαιρης παροχής πληροφοριών ως βασικό στοιχείο της διακυβέρνησης στο πλαίσιο της Διαδικασίας της Μπολόνια (stocktaking process), χωρίς όμως σε αυτή τη φάση να καταγράφεται κάποια αναφορά σε παραμέτρους σχετικές με την προώθηση της κοινωνικής διάστασης στην εν λόγω διαδικασία (Communiqué, 2003).

Αν και στο ανακοινωθέν του Μπέργκεν (Communiqué, 2005) η κοινωνική διάσταση εμφανίζεται πρώτη φορά ως διακριτή προτεραιότητα της διαδικασίας, το περιεχόμενο του όρου δεν εμφανίζει σημαντικές αλλαγές. Τονίζεται, πάντως, η σχέση της κοινωνικής διάστασης με την ελκυστικότητα και την ανταγωνιστικότητα στο πεδίο της ανώτατης εκπαίδευσης, ενώ ανανεώνεται για μια ακόμη φορά η δέσμευση των υπουργών στην ποιοτική αναβάθμισή του. Σύμφωνα πάντοτε με το ανακοινωθέν του Μπέργκεν, η ανώτατη εκπαίδευση αναμένεται να είναι προσιτή σε όλους, διασφαλίζοντας τη δυνατότητα για ολοκλήρωση των σπουδών χωρίς εμπόδια που σχετίζονται με το κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο των ατόμων. Δυο στοιχεία προστίθενται μάλιστα ενισχύοντας την κοινωνική διάσταση. Το πρώτο συνδέεται με τον προσδιορισμό συγκροτημένων κυβερνητικών μέτρων προς όφελος των μαθητών, οι οποίοι προέρχονται κυρίως από κοινωνικά μη προνομιούχες ομάδες. Αποβλέποντας στη διευρυμένη πρόσβαση των συγκεκριμένων μαθητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, τα κυβερνητικά μέτρα εστιάζονται στην οικονομική ενίσχυση των ευάλωτων αυτών μαθητών, καθώς και στην παροχή σε αυτούς συμβουλευτικών υπηρεσιών. Το δεύτερο στοιχείο σχετίζεται με την προαναγγελία της απογραφής και έγκαιρης παροχής πληροφοριών για τη σύνταξη της τότε επικείμενης έκθεσης παρακολούθησης του 2007· πληροφοριών που θα αφορούσαν, μεταξύ άλλων, την ύπαρξη ευέλικτων διαδρομών μάθησης στην ανώτατη εκπαίδευση, κυρίως μέσα από τη δυνατότητα αναγνώρισης προηγούμενων μορφών μάθησης των φοιτητών. Πρόκειται για στοιχείο που το 2012 προσδιορίστηκε ρητά ως ένας από τους βασικούς στόχους της κοινωνικής διάστασης στον ΕΧΑΕ (Communiqué, 2012).

2.2. Η κοινωνική διάσταση ως συνεκτικός λόγος για τη διακυβέρνηση της ανώτατης εκπαίδευσης στον ευρωπαϊκό χώρο: 2007-2010

Η δεύτερη φάση έχει ορόσημο τη συνάντηση στο Λονδίνο το 2007 και εκτείνεται έως την ίδρυση του ΕΧΑΕ το 2010. Στο ανακοινωθέν του Λονδίνου για πρώτη φορά διατυπώνεται ένας πλήρης ορισμός για την κοινωνική διάσταση υπό την έννοια ότι προσδιορίζονται σκοποί, επιμέρους στόχοι και μέσα εφαρμογής της εν λόγω πολιτικής στην ανώτατη εκπαίδευση (Communiqué, 2007). Ειδικότερα, διακηρύσσεται ότι η τελευταία καλείται να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην προώθηση της κοινωνικής συνοχής, μειώνοντας τις ανισότητες και αυξάνοντας αντιστρόφως το επίπεδο γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων των αποφοίτων της. Συγκεκριμένα, στο ανακοινωθέν του Λονδίνου τονίζεται ότι η πολιτική οφείλει να στοχεύει στη μεγιστοποίηση του δυναμικού των ατόμων αναφορικά με την προσωπική τους ανάπτυξη και τη συμβολή τους σε μια βιώσιμη και δημοκρατική κοινωνία της γνώσης. Αναφορικά με τα χαρακτηριστικά της ανώτατης εκπαίδευσης, οι υπουργοί συμμερίζονται την κοινωνικά εμφορούμενη ιδέα τα χαρακτηριστικά των φοιτητών που εισάγονται, συμμετέχουν και ολοκληρώνουν τις σπουδές σε όλα τα επίπεδα της ανώτατης εκπαίδευσης να αντανακλούν την ποικιλομορφία του συνολικού πληθυσμού. Επιβεβαιώνεται, επίσης, η ανάγκη να μπορούν οι φοιτητές να ολοκληρώνουν τις σπουδές χωρίς εμπόδια σχετιζόμενα με το κοινωνικό και οικονομικό τους υπόβαθρο.

Για την επίτευξη των στόχων αυτών προκρίνονται η παροχή επαρκών φοιτητικών υπηρεσιών, η δημιουργία πιο ευέλικτων διαδρομών μάθησης προς και εντός των ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης, καθώς και η διασφάλιση διευρυμένης συμμετοχής στην ανώτατη εκπαίδευση στη βάση παροχής ίσων ευκαιριών σε όλους. Στις προτεραιότητες για το 2009 για την κοινωνική διάσταση ορίζεται επιπλέον η καταγραφή των σχετικών εθνικών στρατηγικών και πολιτικών, συμπεριλαμβανομένων εκείνων των σχεδίων δράσης και μέτρων για την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητάς τους. Ταυτόχρονα, γίνεται έκκληση στα ενδιαφερόμενα μέρη να συμμετέχουν και να υποστηρίξουν αυτό το έργο. Έμφαση, επίσης, δίνεται στην ανάγκη βελτίωσης της διαθεσιμότητας δεδομένων για την κοινωνική διάσταση σε όλες τις χώρες που συμμετέχουν στη διαδικασία της Μπολόνια. Σε αυτή την κατεύθυνση γίνεται πρόσκληση στη Eurostat, σε συνεργασία με τη Eurostudent, για την ανάπτυξη συγκρίσιμων και αξιόπιστων δεικτών, καθώς και για τη συγκρότηση δεδο-

μένων μέτρησης της προόδου. Τα δεδομένα αυτά, όπως επισημαίνεται, χρειάζεται να παρέχουν στοιχεία για την ισότητα στη συμμετοχή και την απασχολησιμότητα των αποφοίτων. Η παρακολούθηση του επιπέδου εφαρμογής των παραπάνω δεικτών της κοινωνικής διάστασης εντάσσεται στην απογραφή της διαδικασίας για το 2009.

Στο ανακοινωθέν της Λουβαίν (Communiqué, 2009) διατυπώνονται οι προτεραιότητες για την ερχόμενη δεκαετία επικυρώνοντας τα κύρια στοιχεία του λόγου για την κοινωνική διάσταση. Έμφαση δίνεται ξανά στην παροχή ίσων ευκαιριών πρόσβασης, κυρίως μέσα από την ενίσχυση των φοιτητών που προέρχονται από υποεκπροσωπούμενες ομάδες, καθώς και στη διασφάλιση των κατάλληλων προϋποθέσεων για την ολοκλήρωση ποιοτικών σπουδών. Για πρώτη φορά η ευχέρεια ολοκλήρωσης των σπουδών συνδέεται με τη βελτίωση του μαθησιακού περιβάλλοντος στην ανώτατη εκπαίδευση. Την ίδια στιγμή, επιβεβαιώνεται η σημασία της άρσης όλων των εμποδίων για σπουδές και της δημιουργίας κατάλληλων οικονομικών συνθηκών για να μπορέσουν οι φοιτητές να επωφεληθούν των ευκαιριών σπουδών σε όλα τα επίπεδα. Επίσης, τονίζεται ότι οι πρωτοβουλίες για την ισότητα στην ανώτατη εκπαίδευση αναμένεται να συμπληρωθούν από σχετικές δράσεις στα προηγούμενα της ανώτατης εκπαίδευσης επίπεδα του εκπαιδευτικού συστήματος.

Σχετικά με θέματα υλοποίησης για πρώτη φορά δίνεται έμφαση στον προσδιορισμό μετρήσιμων στόχων που θα προάγουν μηχανισμούς συγκριτικής αξιολόγησης (benchmarking) αναφορικά τόσο με τη διεύρυνση της συνολικής συμμετοχής των ατόμων στην ανώτατη εκπαίδευση, όσο και με την αύξηση της συμμετοχής των μελών από υποεκπροσωπούμενες ομάδες σε αυτό το πεδίο της εκπαίδευσης. Τέλος, τονίζεται ξανά η ανάγκη συλλογής δεδομένων που θα συμβάλλουν τόσο στην απογραφή (stocktaking) όσο και στον προσδιορισμό δεικτών (benchmarking) για την εφαρμογή της κοινωνικής διάστασης στην ανώτατη εκπαίδευση.

Στο ανακοινωθέν του 2010 (Communiqué, 2010), στο οποίο διακηρύσσεται η ίδρυση του ΕΧΑΕ, οι υπουργοί ανανεώνουν τη δέσμευσή τους για την ανάδειξη της ακαδημαϊκής ελευθερίας, της αυτονομίας και της λογοδοσίας των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων ως βασικών αρχών της λειτουργίας τους. Ταυτόχρονα, υπογραμμίζεται ο ρόλος που τα εν λόγω ιδρύματα καλούνται να διαδραματίσουν στο πλαίσιο προώθησης των ειρηνικών, δημοκρατικών κοινωνιών, καθώς και της ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής. Οι υπουργοί, επίσης, δεσμεύονται ότι η ανώτατη εκπαίδευση είναι δημόσια ευθύνη και ότι παρά τις δυσκολίες της τρέ-

χουσας οικονομικής κρίσης, χρειάζεται να διασφαλίζονται για τα ιδρύματα οι αναγκαίοι πόροι λειτουργίας τους εντός ενός θεσμοθετημένου πλαισίου, το οποίο θα εποπτεύεται από τις δημόσιες αρχές του εκάστοτε κράτους μέλους. Η δέσμευση αυτή των υπουργών συνοδεύεται από την πεποίθησή τους ότι τα ιδρύματα της ανώτατης εκπαίδευσης αποτελούν μοχλό για την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη, καθώς και για την εισαγωγή καινοτομιών στο πλαίσιο μιας κοινωνίας της γνώσης. Η πραγμάτωση αυτής της προοπτικής πηγάζει από τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, αλλά συνδέεται ταυτόχρονα και με το διακύβευμα της προώθησης της κοινωνικής διάστασης στην ανώτατη εκπαίδευση με σκοπό την παροχή ίσων ευκαιριών για μια ποιοτική εκπαίδευση συνολικά, ειδικά για άτομα που ανήκουν σε υπο-εκπροσωπούμενες κοινωνικές ομάδες.

2.3. Ισχυροποίηση του λόγου για την κοινωνική διάσταση στη διακυβέρνηση του ΕΧΑΕ: 2012-2018

Προς επίρρωση του σύνθετου πλαισίου των οικονομικών και κοινωνικών στόχων για την ανώτατη εκπαίδευση, καθώς και του ρόλου που αναγνωρίστηκε για την κοινωνική διάσταση αναφορικά με την επίτευξή τους κατά την τριετία 2007-2010 της διαδικασίας της Μπολόνια, στο ανακοινωθέν του Βουκουρεστίου του 2012, και με δεδομένη πια την προέλαση της οικονομικής κρίσης στον ευρωπαϊκό χώρο, η ανώτατη εκπαίδευση περιγράφεται ως ένα σημαντικό μέρος της λύσης για την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων και των καταστροφικών κοινωνικών συνεπειών τους. Εισαγωγικά, στο εν λόγω ανακοινωθέν (Communiqué, 2012: 1) οι εκπρόσωποι των κρατών-μελών δεσμεύονται να στηρίξουν τα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης, προκειμένου τα τελευταία, όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται, «να εκπαιδεύουν δημιουργικούς, καινοτόμους, με κριτική σκέψη και υπευθυνότητα αποφοίτους, απαραίτητους για την οικονομική και τη αειφόρο ανάπτυξη των δημοκρατιών των κρατών μελών». Επίσης, οι υπουργοί δηλώνουν την αφοσίωσή τους στην από κοινού προσπάθεια για τη μείωση της νεανικής ανεργίας.

Ειδικότερα, οι άξονες δράσης της διαδικασίας για την περίοδο 2012-2015 αφορούν την παροχή ποιοτικής ανώτατης εκπαίδευσης για όλους, την ενίσχυση της απασχολησιμότητας για την εξυπηρέτηση των αναγκών της Ευρώπης και την ενίσχυση της κινητικότητας για καλύτερη μάθηση. Ο πρώτος άξονας περιγράφει τη συνάρθρωση της ισότητας και

της ποιότητας με την κοινωνική διάσταση της ανώτατης εκπαίδευσης. Κομβικά στοιχεία της σύζευξης αυτής είναι αφενός η προώθηση μέτρων διεύρυνσης της πρόσβασης και αφετέρου η λήψη μέτρων για τη στήριξη της φοίτησης, καθώς και για την έγκαιρη ολοκλήρωση των σπουδών σε όλες τις χώρες του ΕΧΑΕ. Η διευρυμένη πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση, η οποία θα διασφαλίζει ότι το φοιτητικό σώμα θα αντανακλά την ποικιλομορφία του πληθυσμού της Ευρώπης, αναγνωρίζεται ρητά ως προϋπόθεση για την κοινωνική πρόοδο και την οικονομική ανάπτυξη. Επιπρόσθετα, στοιχείο ενδεικτικό της ισχυροποίησης του λόγου της κοινωνικής διάστασης κατά τη δεκαετία 2010-2020 αποτελεί το γεγονός ότι στο εν λόγω ανακοινωθέν για πρώτη φορά γίνεται συστηματική αναφορά στην ανάγκη υιοθέτησης ενός συνεκτικού «πακέτου» μέτρων για την κοινωνική διάσταση και τη μείωση της ανισότητας στην ανώτατη εκπαίδευση που να καλύπτει όλες τις φάσεις των σπουδών από την εισαγωγή στο πανεπιστήμιο μέχρι την αποφοίτηση, ειδικά για τα άτομα από υπο-εκπροσωπούμενες στο πανεπιστήμιο ομάδες. Τα μέτρα που αναφέρονται αφορούν την εξασφάλιση ευέλικτων διαδρομών μάθησης, την εφαρμογή εναλλακτικών τρόπων πρόσβασης στα πανεπιστήμια, με βασικότερο την αναγνώριση της προηγούμενης μάθησης των ατόμων και την παροχή επαρκών υπηρεσιών υποστήριξης, καθοδήγησης και συμβουλευτικής στους φοιτητές. Επιπρόσθετα, στο πλαίσιο αυτό περιγράφεται εμφατικά η ανάγκη προαγωγής της φοιτητοκεντρικής μάθησης στην ανώτατη εκπαίδευση, δηλαδή καινοτόμων μεθόδων διδασκαλίας, οι οποίες θα καθιστούν τους φοιτητές ενεργούς συμμετέχοντες στις διαδικασίες της μάθησης. Το παρακάτω απόσπασμα του ανακοινωθέντος αναφέρεται στις γνώσεις και στις ικανότητες που αναμένεται να προωθούνται στο πλαίσιο αυτό (Communiqué, 2012: 2): «Η ανώτατη εκπαίδευση πρέπει να είναι μια ανοιχτή διαδικασία κατά την οποία οι φοιτητές να αναπτύσσουν πνευματική ανεξαρτησία και προσωπική αυτοπεποίθηση παράλληλα με ακαδημαϊκές γνώσεις και δεξιότητες. Μέσα από την επιδίωξη της ακαδημαϊκής μάθησης και έρευνας, οι φοιτητές θα πρέπει να αποκτήσουν την ικανότητα να κάνουν εκτίμηση των καταστάσεων με σιγουριά και να βασίζουν τις ενέργειές τους στην κριτική σκέψη.»

Αναφορικά με τη διασφάλιση ποιότητας που τίθεται εδώ ως στοιχείο του άξονα δράσης «παροχή ποιοτικής ανώτατης εκπαίδευσης για όλους» αναφέρονται μια σειρά δεσμεύσεων για τη διατήρηση της δημόσιας ευθύνης της ανώτατης εκπαίδευσης, ενώ γίνεται και επίκληση για έναν ανοικτό διάλογο σχετικά με τη χρηματοδότηση και τη διακυ-

βέρνηση των ιδρυμάτων. Επίσης, διατυπώνονται δεσμεύσεις τόσο για τη στήριξη της ενεργούς συμμετοχής των φοιτητών και του υπόλοιπου πανεπιστημιακού προσωπικού σε όλες τις διοικητικές δομές των σχετικών ιδρυμάτων, όσο και για την προσήλωση σε ζητήματα αυτονομίας, λογοδοσίας και ακαδημαϊκής ελευθερίας των ιδρυμάτων ΑΕ.

Στο συγκεκριμένο ανακοινωθέν προτάσσεται ακόμη η εξ αποστάσεως διακυβέρνηση του ΕΧΑΕ, καθώς τονίζεται η ανάγκη βελτίωσης των διαδικασιών παρακολούθησης της εφαρμογής των πολιτικών για την απασχολησιμότητα, την κοινωνική διάσταση, τη διά βίου μάθηση, τη διεθνοποίηση, τη δυνατότητα μεταφοράς επιχορηγήσεων ή δανείων, καθώς και την κινητικότητα φοιτητών και προσωπικού στα κράτη μέλη. Προωθείται, ταυτόχρονα, η στοχευμένη συλλογή δεδομένων και η υιοθέτηση κοινών δεικτών που θα εγγυώνται τη διαφάνεια και διάχυση των πολιτικών στόχων στους χρήστες. Επίσης, ενθαρρύνεται η ανάπτυξη ενός συστήματος εθελοντικής αμοιβαίας μάθησης και αξιολογήσεων με σκοπό την αποτίμηση των μεταρρυθμίσεων και την προώθηση καλών πρακτικών από χώρα σε χώρα. Η Eurostat, η Eurydice και η Eurostudent καλούνται μάλιστα να συνεισφέρουν στην παρακολούθηση των προσδοκώμενων αποτελεσμάτων με ορίζοντα αναφοράς το 2015.

Το ανακοινωθέν του Ερεβάν (Communiqué, 2015) ξεκινάει, τονίζοντας την ανανέωση του κοινού οράματος για τις προτεραιότητες του ΕΧΑΕ με χρονικό ορίζοντα το 2020. Η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στα κράτη μέλη συνδέεται με τη διασφάλιση της εμπιστοσύνης μεταξύ των συστημάτων ανώτατης εκπαίδευσης, έτσι ώστε «να μπορούν να συμβάλουν αποτελεσματικά στην οικοδόμηση συμπεριληπτικών κοινωνιών που να βασίζονται στις δημοκρατικές αξίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα, και όπου οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες να παρέχουν τις ικανότητες και τις δεξιότητες για την ευρωπαϊκή Πολιτειότητα, την καινοτομία και την απασχόληση» (σ. 2). Διακηρύσσεται επιπλέον η δέσμευση της προστασίας φοιτητών και προσωπικού, προκειμένου να ασκούν το δικαίωμα της ακαδημαϊκής ελευθερίας και να εκπροσωπούνται ως ισότιμα μέλη στη διακυβέρνηση αυτόνομων ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης. Επίσης, τίθεται ως προτεραιότητα η στήριξη των ιδρυμάτων για την προαγωγή της διαπολιτισμικής κατανόησης, της κριτικής σκέψης, της πολιτικής και θρησκευτικής ανοχής, της ισότητας των φύλων και των δημοκρατικών και πολιτικών αξιών, προκειμένου να ενισχυθεί η ευρωπαϊκή και παγκόσμια Πολιτειότητα, θέτοντας τα θεμέλια για κοινωνίες χωρίς αποκλεισμούς.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ενίσχυση της συμπεριληπτικότητας των συστημάτων ανώτατης εκπαίδευσης αναγνωρίζεται ως στόχος ίσης βαρύτητας με αυτούς που επικεντρώνονται στην ενίσχυση της ποιότητας των σπουδών και την προώθηση της απασχολησιμότητας των αποφοίτων. Υποστηρίζεται ότι η αναγκαιότητα μιας στρατηγικής για την κοινωνική διάσταση στον ΕΧΑΕ ενισχύεται, εξαιτίας της μετανάστευσης και των δημογραφικών αλλαγών του πληθυσμού της Ευρώπης, ο οποίος διαφοροποιείται ολοένα και περισσότερο. Έμφαση δίνεται στη διεύρυνση της συμμετοχής στην ανώτατη εκπαίδευση και στη στήριξη των ιδρυμάτων που παρέχουν μαθησιακές δραστηριότητες που απευθύνονται σε διαφορετικούς τύπους εκπαιδευομένων, ενισχύοντας τις διαδρομές διά βίου μάθησης. Επίσης, αναλαμβάνεται η δέσμευση τόσο για βελτίωση της διαπερατότητας, όσο και για τη διασύνδεση μεταξύ των διαφορετικών εκπαιδευτικών τομέων. Ειδικότερα, η ενίσχυση της κοινωνικής διάστασης συνδέεται με τη βελτίωση της αναλογίας των φύλων σχετικά με τη φοίτησή τους στην ανώτατη εκπαίδευση, τη διεύρυνση των ευκαιριών πρόσβασης και ολοκλήρωσης των σπουδών, τη διευκόλυνση της κινητικότητας φοιτητών που προέρχονται από μειονεκτούσες ομάδες ή εμπόλεμες περιοχές, καθώς και την προσέλκυση φοιτητών σε τομείς που συνδέονται με την εκπαίδευση εκπαιδευτικών ενόψει, όπως αναφέρεται στο ανακοινωθέν, «του σημαντικού ρόλου που θα διαδραματίσουν στην εκπαίδευση των μελλοντικών γενεών των Ευρωπαίων» (σ. 3).

Σχετικά με την πορεία των μεταρρυθμίσεων αναφέρεται για πρώτη φορά εμφατικά ότι η μη εφαρμογή με πλήρη και συνεκτικό τρόπο των συμφωνηθέντων σε κάποιες χώρες-μέλη αποτελεί πρόβλημα, υπονομεύοντας τη λειτουργία και την αξιοπιστία ολόκληρου του ΕΧΑΕ. Ταυτόχρονα, τονίζεται η ανάγκη συστηματικότερης ανάπτυξης του πλαισίου διακυβέρνησης στον ΕΧΑΕ. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τίθεται, επίσης, η επίτευξη πιο συστηματικών και αντικειμενικών μετρήσεων αναφορικά με τις επιδόσεις των χωρών στο πλαίσιο σύνταξης των συγκριτικών εκθέσεων και της παροχής στοχευμένης στήριξης στα κράτη μέλη που αντιμετωπίζουν δυσκολίες κατά την ανταλλαγή καλών πρακτικών. Επίσης, σημαντική εξέλιξη στο επίπεδο της διακυβέρνησης της Διαδικασίας της Μπολόνια αποτελεί το γεγονός ότι οι υπουργοί καλούν το BFUG να αξιολογήσει και να απλοποιήσει τις μεθόδους εργασίας, ώστε να εμπλέκονται σε αυτές και επαγγελματίες της ανώτατης εκπαίδευσης, καθώς και να καταρτίσει προτάσεις αναφορικά με την αντιμετώπιση του ζητήματος της μη εφαρμογής μέχρι τη συνάντηση του 2018.

Το ανακοινωθέν του 2018 διακηρύσσει ότι η ανώτατη εκπαίδευση μπορεί και οφείλει να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων που πλήττουν την Ευρώπη με σημαντικότερα την ανεργία, την κοινωνική ανισότητα, τη μετανάστευση, την αύξηση της πολιτικής πόλωσης, τη ριζοσπαστικοποίηση, τη βία και τον εξτρεμισμό (Communiqué, 2018). Για την επίτευξη των προσδοκιών αυτών ώθηση καλείται να δοθεί σε εκείνες τις πολιτικές που ενθαρρύνουν και στηρίζουν τα πανεπιστημιακά ιδρύματα να εκπληρώσουν την κοινωνική τους ευθύνη, συμβάλλοντας στην πραγμάτωση μιας πιο συνεκτικής και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνίας. Η πραγμάτωση αυτή αναμένεται να διευκολυνθεί μέσω της ενίσχυσης της διαπολιτισμικής κατανόησης και της ηθικής επίγνωσης των ατόμων, της προώθησης ζητημάτων βαρύνουσας σημασίας σε δημόσια διαβούλευση ώστε να είναι δυνατή τόσο η λήψη αποφάσεων σε συλλογική βάση, όσο και η κινητοποίηση των πολιτών, ώστε οι τελευταίοι να είναι ενεργοί στο πλαίσιο δημοκρατικών κοινωνιών. Τέλος, διατυπώνεται η ανάγκη της εξασφάλισης δίκαιης πρόσβασης για όλους τους ενδιαφερόμενους στην ανώτατη εκπαίδευση, ενδυναμώνοντας με αυτόν τον τρόπο τις ευκαιρίες δια βίου προσωπικής ανάπτυξης αλλά και τις προοπτικές απασχόλησης. Προς αυτή την κατεύθυνση συμφωνήθηκε η ένταξη του κύκλου σπουδών βραχείας διάρκειας στα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης του ΕΧΑΕ, καθώς και η ανάθεση σε κάθε χώρα της αναγνώρισής του σύμφωνα με τα εθνικά πλαίσια προσόντων. Όπως αναφέρεται στο παρόν ανακοινωθέν, πρόκειται για ένα πολιτικό μέτρο που μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο τόσο στην προετοιμασία των φοιτητών για την απασχόληση και για περαιτέρω σπουδές, όσο και στη βελτίωση της κοινωνικής συνοχής, διευκολύνοντας την πρόσβαση για πολλούς οι οποίοι σε διαφορετική περίπτωση δεν θα αποφάσιζαν να φοιτήσουν σε πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Αναφορικά με τη μέθοδο διακυβέρνησης παγιώνεται περαιτέρω η «προσέγγιση της ομότιμης υποστήριξης» (peer support method). Η εφαρμογή, ο συντονισμός και η παρακολούθηση της πορείας υλοποίησης των τριών θεμελιακών μεταρρυθμίσεων και των σχετικών εργαλείων για τη διασφάλιση της συμβατότητας και της συγκρισιμότητας των τίτλων σπουδών και των προσόντων στον ΕΧΑΕ εναπόκεινται στην ευθύνη της ομάδας παρακολούθησης (BFUG), επικουρούμενη από την νεοσυσταθείσα ειδικά ομάδα συντονισμού υλοποίησης (BICG). Πρόκειται για α) το πλαίσιο προσόντων και τα ECTS, β) τη σύμβαση αναγνώρισης της Λισαβόνας (Lisbon Recognition Convention) και το συμπλήρωμα διπλώματος

(Diploma Supplement), καθώς και γ) τη διασφάλιση ποιότητας σύμφωνα με τα ESG (2015). Αναφορικά με την πολιτική για την κοινωνική διάσταση αναγνωρίζεται ότι απαιτούνται περαιτέρω προσπάθειες για την ενίσχυσή της στην ανώτατη εκπαίδευση, κυρίως μέσα από τη βελτίωση της πρόσβασης και της ολοκλήρωσης των σπουδών από άτομα που ανήκουν σε υποεκπροσωπούμενες και ευάλωτες ομάδες. Απώτερος στόχος είναι να υλοποιηθεί μια παλαιότερη δέσμευση, η οποία προνοούσε ότι οι φοιτητές και οι απόφοιτοι των ευρωπαϊκών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων αναμένεται να αντικατοπτρίζουν την ποικιλομορφία του ευρωπαϊκού πληθυσμού. Τέλος, η προώθηση της κοινωνικής διάστασης τίθεται ως προτεραιότητα των εργασιών του BFUG για την επόμενη υπουργική συνάντηση.

2.4. Η εγκαθίδρυση του λόγου περί κοινωνικής διάστασης στη διακυβέρνηση του ΕΧΑΕ: το 2020 ως ορόσημο της νέας δεκαετίας

Η ατζέντα για τη νέα δεκαετία διαμορφώνεται γύρω από το όραμα οικοδόμησης ενός συμπεριληπτικού, καινοτόμου και διασυνδεδεμένου ΕΧΑΕ, ικανού να στηρίξει μια βιώσιμη, συνεκτική και ειρηνική Ευρώπη (Communiqué, 2020a: 1). Οι τρεις αυτοί άξονες πολιτικής αφορούν τα ακόλουθα:

- ο πρώτος, την εξασφάλιση συνθηκών ώστε κάθε εκπαιδευόμενος να έχει δίκαιη πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση και να υποστηρίζεται πλήρως για την ολοκλήρωση των σπουδών του,
- ο δεύτερος, την εισαγωγή νέων και καλύτερα προσαρμοσμένων στις ανάγκες των φοιτητών μεθόδων μάθησης, διδασκαλίας και αξιολόγησης και
- ο τρίτος, την κοινή χρήση των υπαρχόντων πλαισίων και εργαλείων για την υποστήριξη διεθνών συνεργασιών και μεταρρυθμίσεων, ανταλλαγών της γνώσης και κινητικότητας προσωπικού και φοιτητών.

Ο στόχος της κοινωνικά συμπεριληπτικής ανώτατης εκπαίδευσης παγιώνεται στον πυρήνα των πολιτικών του ΕΧΑΕ, εστιάζοντας σε πολιτικές προώθησης ίσων και δίκαιων ευκαιριών πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση. Κύριο ζητούμενο είναι όλα τα άτομα, ανεξάρτητα από το διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό, επαγγελματικό, πολιτισμικό και εκπαιδευτικό υπόβαθρό τους, να έχουν τη δυνατότητα να αναζητούν και να καρπώνονται ανά πάσα στιγμή εκείνες τις εκπαιδευτικές επιλογές που

θα τους είναι περισσότερο χρήσιμες. Τέλος, επιπλέον παράμετροι που σχετίζονται με τη συμπεριληπτικότητα αλλά και ευρύτερα με το μέλλον της ανώτατης εκπαίδευσης είναι οι δυνατότητες και οι περιορισμοί που αναδείχθηκαν στο πλαίσιο της εκτεταμένης χρήσης των νέων τεχνολογιών στο πεδίο της εκπαίδευσης, εξαιτίας της πανδημίας· ένα γεγονός, που, όπως τονίζεται, χρήζει διερεύνησης από το BFUG.

Κομβικό στοιχείο για την εγκαθίδρυση της κοινωνικής διάστασης ως ισχυρό λόγο στη διακυβέρνηση του ΕΧΑΕ αποτελεί το γεγονός ότι οι υπουργοί στη Συνάντηση της Ρώμης (Communiqué, 2020a) εγκρίνουν το κείμενο με τίτλο «Αρχές και κατευθυντήριες γραμμές για την ενίσχυση της Κοινωνικής Διάστασης της Ανώτατης Εκπαίδευσης στο ΕΧΑΕ». Πρόκειται για το αποτέλεσμα της εργασίας της Συμβουλευτικής Ομάδας για την Κοινωνική Διάσταση (Advisory Group 1 on Social Dimension), η οποία συστάθηκε προκειμένου να ανταποκριθεί στην ανάγκη που επισήμαναν οι υπουργοί το 2018 για συστηματικότερη καθοδήγηση των κρατών-μελών αναφορικά με τον τρόπο προσδιορισμού και την εφαρμογή της πολιτικής για την κοινωνική διάσταση. Οι δεσμεύσεις για έναν ευρύτερο διάλογο αναφορικά τόσο με την εφαρμογή του πλαισίου αυτού σε εθνικό επίπεδο όσο και για τη στήριξη των ιδρυμάτων για να ενσωματώσουν τους συγκεκριμένους στόχους στην κουλτούρα και την αποστολή τους είναι ρητές στο ανακοινωθέν. Επίσης, αξιοσημείωτη είναι η έμφαση που δίνεται ως προς την ανάγκη για νομική διασφάλιση των δικαιωμάτων των φοιτητών, καθώς και την εφαρμογή μέτρων, όπως ο συνήγορος του φοιτητή που εφαρμόζεται, άλλωστε, ήδη σε αρκετές χώρες. Τέλος, στο ανακοινωθέν ενθαρρύνεται η συνεργασία και η ανταλλαγή καλών πρακτικών μέσα στο European Network of Ombuds in Higher Education (ENOHE)· ένα δίκτυο που προσβλέπει στην ενδυνάμωση της διακρατικής συνεργασίας γύρω από ζητήματα χρηστής διακυβέρνησης στα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης.

Το κείμενο των αρχών και των κατευθυντήριων γραμμών αποτελεί ένα αυτοτελές κείμενο πολιτικής με εξειδικευμένο περιεχόμενο, το οποίο, ως ένα από τα τρία παραρτήματα του ανακοινωθέντος της Ρώμης (Communiqué, 2020b), αναπτύσσει, όπως υποστηρίζω, ένα κοινό πλαίσιο διακυβέρνησης για την κοινωνική διάσταση εντός του ΕΧΑΕ. Το κείμενο αυτό ουσιαστικά εγκαθιδρύει τον λόγο για την κοινωνική διάσταση στη βάση ενός κοινού ορισμού και δέκα αρχών για τον προσδιορισμό και την υλοποίηση της κοινωνικής διάστασης, οι οποίες εξειδικεύονται σε κατευθυντήριες γραμμές για τα κράτη και τα ιδρύματα ανώτατης εκ-

παίδευσης. Η ανάπτυξη μιας κοινής ορολογίας για την κοινωνική διάσταση και ο προσδιορισμός συγκεκριμένων προδιαγραφών για την υλοποίησή της συστηματοποιούν προϋπάρχουσες ιδέες και δεσμεύσεις για παρεμβάσεις αντιμετώπισης της ανισότητας στην ανώτατη εκπαίδευσης, όπως αυτές αναπτύχθηκαν στη διάρκεια της εικοσαετούς πορείας της διαδικασίας της Μπολόνια. Σε επίπεδο διακυβέρνησης διαμορφώνεται με αυτό το κείμενο, λοιπόν, ένα κοινό πλαίσιο στόχων, μέτρων και δράσης για τα εμπλεκόμενα μέρη (κράτη, δημόσιους φορείς, ιδρύματα, ακαδημαϊκό προσωπικό, φοιτητές) με σκοπό τη συστηματική και ευρεία εφαρμογή της κοινωνικής διάστασης στον ΕΧΑΕ. Η παρακολούθηση της εφαρμογής και των αποτελεσμάτων της εν λόγω πολιτικής από το BFUG έχει ορίζοντα το 2024.

3. Συζήτηση

Η ανάλυση των υπουργικών ανακοινωθέντων ανέδειξε ότι η προώθηση της κοινωνικής διάστασης στα συστήματα της ανώτατης εκπαίδευσης είναι ο μεγάλος στόχος για τον ΕΧΑΕ στην παρούσα χρονική περίοδο. Ωστόσο, η πορεία εγκαθίδρυσής της ως κεντρικός άξονας πολιτικής και ως ισχυρός λόγος του ΕΧΑΕ υπήρξε μακροχρόνια και είχε σημαντικές τομές. Από την ανάλυση των υπουργικών ανακοινωθέντων με βάση τις τρεις κατηγορίες ανάλυσης του λόγου για την κοινωνική διάσταση που αξιοποιήθηκαν στην παρούσα μελέτη –ήτοι τους σκοπούς της ανώτατης εκπαίδευσης με τους οποίους συνδέεται, τα μέτρα και τις παρεμβάσεις που προωθούνται στα εθνικά συστήματα για την επίτευξή τους και, τέλος, τους τρόπους μέσα από τους οποίους όλα αυτά γίνονται στοιχεία των παγιωμένων στην ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική μηχανισμών της εξ αποστάσεως διακυβέρνησης– προέκυψαν τέσσερις φάσεις εξέλιξης της διαδικασίας.

Στην πρώτη φάση (2001-2005) διατυπώθηκαν ορισμένες από τις βασικές ιδέες για το τι συνιστά κοινωνική διάσταση στην ανώτατη εκπαίδευση και προσδιορίζονται πρακτικές για την προώθησή της. Στη δεύτερη φάση (2007-2010) οι επίσημες διακηρύξεις των υπουργών για την κοινωνική διάσταση συναρθρώνουν συνεκτικούς λόγους για τους σκοπούς, τα μέτρα και την προώθηση της εν λόγω πολιτικής στην ευρωπαϊκή ανώτατη εκπαίδευση, θέτοντας ουσιαστικά το ρηματικό πλαίσιο της νομιμοποίησής της ως μια αναγκαία συνθήκη στη διακυβέρνηση της σύγχρονης ευρωπαϊκής ανώτατης εκπαίδευσης. Μάλιστα, η υπουργική

συνάντηση του Λονδίνου το 2007, πολύ μεταγενέστερα αναγνωρίστηκε ως κομβικό σημείο της διαδικασίας, καθώς στο προοίμιο του κειμένου των αρχών και των κατευθυντήριων γραμμών του 2020 γίνεται η παρακάτω αναφορά: «ως σημείο εκκίνησης [του κειμένου] λαμβάνεται ο ορισμός της κοινωνικής διάστασης του ανακοινωθέντος του Λονδίνου 2007 και συγκεκριμένα ότι η σύνθεση του φοιτητικού σώματος που εισάγεται, συμμετέχει και ολοκληρώνει την ανώτατη εκπαίδευση όλων των επιπέδων χρειάζεται να ανταποκρίνεται στην ετερογένεια των κοινωνικών προφίλ της κοινωνίας στις χώρες του ΕΧΑΕ» (Communiqué, 2020b: 3). Ωστόσο, όπως θα συζητηθεί στη συνέχεια, ο ορισμός αυτός διευρύνθηκε με συγκεκριμένο τρόπο το 2020.

Στη δεύτερη δεκαετία της διαδικασίας, μεγιστοποιείται το ενδιαφέρον για την προώθηση της κοινωνικής διάστασης και πυκνώνει ο λόγος περί αυτής στα υπουργικά ανακοινωθέντα. Στην τρίτη φάση (2012-2018) καταγράφτηκε η σταδιακή ενίσχυση του προωθούμενου πλαισίου πολιτικής και στα τρία επίπεδα ανάλυσης, ωθώντας στην εγκαθίδρυση ενός ισχυρού λόγου για την κοινωνική διάσταση το 2020 για τα κράτη μέλη του ΕΧΑΕ. Στο ανακοινωθέν του 2012 η έμφαση δόθηκε στο συστηματικό προσδιορισμό των μέτρων και των παρεμβάσεων που προκρίνονται ως επιθυμητές μεταρρυθμίσεις και πρακτικές προώθησης της κοινωνικής διάστασης στα συστήματα ανώτατης εκπαίδευσης. Η ανάγκη ανάπτυξης υποστηρικτικών δομών για τους φοιτητές και τις φοιτήτριες και η προώθηση φοιτητοκεντρικών προσεγγίσεων μάθησης στο πανεπιστήμιο με σκοπό την ενίσχυση της ποιότητας των σπουδών και την προώθηση της απασχολησιμότητας των αποφοίτων αποτελεί κομβικό στοιχείο του λόγου για την κοινωνική διάσταση στο συγκεκριμένο ανακοινωθέν. Στο ανακοινωθέν του 2015 ο λόγος των συμφωνηθέντων περί κοινωνικής διάστασης θέτει την ανάγκη οικοδόμησης συμπεριληπτικών κοινωνιών που να βασίζονται στις δημοκρατικές αξίες, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ευρωπαϊκή Πολιτειότητα. Επίσης, υπογραμμίζονται τα δικαιώματα της ακαδημαϊκής ελευθερίας και της εκπροσώπησης των φοιτητών ως ισότιμα μέλη στη διακυβέρνηση αυτόνομων ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης.

Τέλος, σημαντικότατες εξελίξεις έλαβαν χώρα από το 2015 και μετά αναφορικά με τη μορφή της διακυβέρνησης στο ζήτημα τα κοινωνικής διάστασης, γεγονός που έδωσε σημαντική ώθηση για την ανάπτυξη του κοινού πλαισίου αρχών και προδιαγραφών για την εφαρμογή της κοινωνικής διάστασης που ακολούθησε. Συγκεκριμένα, στα ανακοινωθέντα

του 2015 και κυρίως του 2018 οι υπουργοί εντοπίζουν μεγάλες ανάγκες στη διάχυση και την εφαρμογή της πολιτικής στα συστήματα των χώρες μελών του ΕΧΑΕ με πλήρη και συνεκτικό τρόπο. Οι συστηματικές και αντικειμενικές μετρήσεις αναφορικά με τις επιδόσεις των χωρών και η παροχή στοχευμένης στήριξης στα κράτη μέλη που αντιμετωπίζουν δυσκολίες μέσα από την ανταλλαγή καλών πρακτικών βρίσκονται στο επίκεντρο των συμφωνηθέντων. Στο ανακοινωθέν του 2018 επιπρόσθετα, αναγνωρίζεται η ανάγκη συστηματικότερης καθοδήγησης των κρατών-μελών αναφορικά με τον τρόπο προσδιορισμού και την εφαρμογή της πολιτικής για την κοινωνική διάσταση, έργο που ανατίθεται στη συμβουλευτική Ομάδα ειδικών για την Κοινωνική Διάσταση (Advisory Group 1 on Social Dimension).

Το κείμενο «Αρχές και κατευθυντήριες γραμμές για την ενίσχυση της Κοινωνικής Διάστασης της Ανώτατης Εκπαίδευσης στο ΕΧΑΕ» του 2020 είναι το αποτέλεσμα όλης αυτής της διεργασίας. Πρόκειται για ένα επίσημο κείμενο πολιτικής που λειτουργεί ως πρότυπο άσκησης της εκπαιδευτικής διακυβέρνησης (Wilkins & Olmedo, 2019), προωθώντας την εξ αποστάσεως ρύθμιση των συστημάτων ανώτατης εκπαίδευσης των κρατών-μελών του ΕΧΑΕ μέσω της προσαρμογής και της εναρμόνισής τους στη βάση συγκεκριμένων κοινών αρχών και κατευθυντήριων γραμμών για την κοινωνική διάσταση. Οι τελευταίες διαμορφώθηκαν και εγκρίθηκαν στο διακρατικό επίπεδο των διαδικασιών παραγωγής πολιτικής για το πανεπιστήμιο. Η εξέλιξη αυτή σηματοδοτεί την εφαρμογή λογικοτήτων και πρακτικών τυποποίησης (standardisation) (Timmermans & Epstein, 2010), που έχουν ήδη εφαρμοστεί ευρέως για την υλοποίηση των υπόλοιπων αξόνων δράσης του ΕΧΑΕ, όπως η διασφάλιση της ποιότητας (Brøgger, 2019· Sarakinioti & Philippou, 2020) για την αντιμετώπιση των πολύπλοκων κοινωνικών προβλημάτων της ανισότητας και των διακρίσεων στο πεδίο της ευρωπαϊκής ανώτατης εκπαίδευσης.

Ο τρόπος διεύρυνσης του ορισμού της κοινωνικής διάστασης στο εν λόγω πρότυπο σε σχέση με τον ορισμό βάσης του 2007 ενισχύουν το επιχείρημα περί τυποποίησης. Όπως ορίζεται (Communiqué, 2020b: 3), «η κοινωνική διάσταση πρέπει να διασυνδέει τις αρχές της προσβασιμότητας, της ισότητας (equity), της ποικιλομορφίας (diversity) και της συμπερίληψης (inclusion) σε όλους τους σχετικούς νόμους, πολιτικές και πρακτικές της ανώτατης εκπαίδευσης κατά τέτοιο τρόπο ώστε η πρόσβαση, η συμμετοχή, η πρόοδος και η ολοκλήρωση της ανώτατης εκπαίδευσης να εξαρτάται πρωτίστως από τις ικανότητες των φοιτητών, όχι από τα προσω-

πικά τους χαρακτηριστικά ή από καταστάσεις τις οποίες δεν μπορούν να επηρεάσουν». Από τον ορισμό αυτό συνάγεται ότι η κοινωνική διάσταση λαμβάνει τη θέση μιας γενικής ρυθμιστικής αρχής του σύνθετου πεδίου της ανώτατης εκπαίδευσης με σκοπό την πραγμάτωση του «κοινωνικού» στο ευρωπαϊκό πανεπιστήμιο. Αυτό συμβαίνει μέσα από την προώθηση παρεμβάσεων και αλλαγών επιτελεστικού χαρακτήρα σε όλο το φάσμα της λειτουργίας της ανώτατης εκπαίδευσης (νομοθεσία, διοίκηση, ακαδημαϊκές πρακτικές, οικονομικούς πόρους, υποδομές και υπηρεσίες υποστήριξης, συστήματα συλλογής δεδομένων, διαβούλευση με τις δημόσιες αρχές και τους κοινωνικούς ετέρους) (Communiqué, 2020b).

Η εξέλιξη αυτή σηματοδοτεί μια κομβική μετατόπιση για την ανώτατη εκπαίδευση από την αρχή του «εκδημοκρατισμού» της πρόσβασης στη γνώση και τον λόγο περί οικονομικής αποτελεσματικότητας που επικρατούσαν τις περασμένες δεκαετίες (Γράβαρης, 2005· Πρόκου, 2011) σε ένα τυποποιημένο πλαίσιο διακυβέρνησης του κοινωνικού ρόλου του πανεπιστημίου με συγκεκριμένες παραδοχές, στόχους και μέσα που προκρίνονται για την πρακτική υλοποίησή τους. Η έκβαση της πολιτικής διαδικασίας για την κοινωνική διάσταση στον ΕΧΑΕ έχει κάνει αναμφισβήτητα ορατά τα αιτήματα της ισότητας και της συμπερίληψης στην ανώτατη εκπαίδευση. Ταυτόχρονα, όμως, δημιουργεί προβληματισμό και τροφοδοτεί κριτικά ερωτήματα για τη θέση και τον ρόλο του θεσμού του πανεπιστημίου στη σύγχρονη κοινωνία, καθώς, όπως υπογραμμίζει η Σταύρου (2017: 37) σε σχετικό κείμενό της, «η παραγωγή και διάδοση ενός λόγου πολιτικής αυτής της εμβέλειας μπορεί να ερμηνευτεί και ως κοινωνική πράξη ανάληψης του ελέγχου για τη διαμόρφωση του πανεπιστημίου και του μέλλοντός του. Όχι μόνο γιατί σταθεροποιεί αρχές, αλλά και γιατί ρυθμίζει ταυτόχρονα το κοινωνικό πεδίο προβληματισμού και δράσης για την ανώτατη εκπαίδευση, τοποθετώντας σίγουρα τα κράτη, αλλά και τον ίδιο τον πανεπιστημιακό θεσμό στην υπόσταση του «δέκτη»».

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γράβαρης, Δ. (2005). Από το κράτος στο κράτος. Ορθολογικότητα και κανόνες νομιμοποίησης στην εκπαιδευτική πολιτική. Στο Δ. Ν. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (επιμ.). *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική. Μεταξύ κράτους και αγοράς* (σσ. 27-50). Αθήνα: Σαββάλας.

Ιωαννίδου, Α. (2020). Η έννοια της Κοινωνικής Διάστασης της Ανώτατης Εκπαίδευσης όπως εμφανίζεται στο πλαίσιο της Διαδικασίας της Μπολώνιας από το 1999 μέχρι το 2019. *ACADEMIA*, τχ. 20-21, 258-272. Διαθέσιμο στο: http://hepnet.upatras.gr (τελευταία προσπέλαση: 20.03.2021)

Πρόκου, Ε. (2011). Οι στόχοι της «ισότητας εκπαιδευτικών ευκαιριών» και της «αποδοτικότητας» στα μοντέλα ανώτατης εκπαίδευσης της Ευρώπης. Στο Ε. Πρόκου (επιμ.). *Κοινωνικές διαστάσεις των πολιτικών στην ανώτατη εκπαίδευση: Συγκριτική και Διεθνής προσέγγιση* (σσ. 25-40). Αθήνα: Διόνικος.

Σταμέλος, Γ., Βασιλόπουλος, Α. & Καβασακάλης, Α. (2015). *Εισαγωγή στις Εκπαιδευτικές Πολιτικές*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: http://hdl.handle.net/11419/226 (τελευταία προσπέλαση: 20.06.2021)

Σταύρου, Σ. (2017). Η πολιτική για την ανώτατη εκπαίδευση στην πορεία εξέλιξης του κοινωνικού κράτους: μια ανασκόπηση της ευρωπαϊκής πολιτικής. *Ετήσια Επιθεώρηση Ιστορίας, Κοινωνίας και Πολιτικής*, τχ. 3, 29-42.

Ξενόγλωσση

Brøgger, K. (2019). *Governing through standards: The faceless masters of higher education. The Bologna process, the EU and the open method of coordination*. Dordrecht: Springer.

ESG (2015). *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. Brussels, Belgium.

Communiqué (2001). *Towards the European Higher Education Area*. Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Prague, 19 May 2001.

Communiqué (2003). *Realising the European Higher Education Area*. Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Berlin, 19 September 2003.

Communiqué (2005). *The European Higher Education Area: Achieving the Goals*. Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Bergen, 19-20 May 2005.

Communiqué (2007). *Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalized world*. Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, London, 18 May 2007.

Communiqué (2009). *The Bologna Process 2020 - The European Higher Education Area in the new decade*. Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009.

Communiqué (2010). *Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area*. Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Budapest-Vienna, 12 March 2010.

Communiqué (2012). *Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area*. Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Bucharest, 26-27 April 2012.

Communiqué (2015). *Yerevan Communiqué*. Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Yerevan, 14-15 May 2015.
Communiqué (2018). *Paris Communiqué*. Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Paris, 25 May 2018.
Communiqué (2020a). *Rome Ministerial Communiqué*. Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Rome, 19 November 2020.
Communiqué (2020b). *Rome Ministerial Communiqué. ANNEX II, Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in the EHEA. Document prepared by the BFUG Advisory Group 1 on Social Dimension*. Rome, 19 November 2020.
Kladis, D. (2003). The Social Dimension of the Bologna Process. *Higher Education in Europe*, 28(3), 353-354.
Kooij, Y. (2015). *European higher education policy and the social dimension: a comparative study of the Bologna process*. London: Palgrave Macmillan.
Lawn, M. & Grek, S. (2012). *Europeanizing Education: governing a new policy space*. Oxford: Symposium Books.
Sarakinioti, A. & Philippou, S. (2020). European Discourse on Higher Education Quality Assurance and Accreditation: Recontextualizations in Greece and Cyprus at Times of 'Crisis'. *European Education*, 52(2), 132-145.
Timmermans, S. & Epstein, S. (2010). A World of Standards but not a Standard World: Toward a Sociology of Standards and Standardization. *Annual Review of Sociology*, 36(1), 69-89.
Wilkins A. & Olmedo, A. (Eds.) (2019). *Education Governance and Social Theory: Interdisciplinary Approaches to Research*. London: Bloomsbury.
Zgaga, P. (2015). The social dimension in the European Higher Education Area. In B. Baranović (Ed.). *Koji srednješkolci namjeravaju studirati? Pristup visokom obrazovanju i odabir studija* [Which high school students plan to study? Access to higher education and the selection of studies] (pp. 211-233). Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

Abstract

The present study traces the policy discourse of social dimension articulated in the course of the Bologna Process. The aim is to capture and interpret the emerging meaning and practices promoting social dimension as a core element of higher education governance across Europe today. To this end, discourse analysis has been conducted on the Ministerial Communiqués of the Bologna Process (2001-2020). Findings revealed four phases of transformation in the policy discourse on social dimension. In the first phase (2001-2005), the basic ideas on what constitutes "social dimension" in higher education were formulated. In the second phase (2007-2010), the interest for the enhancement of the social dimension in higher education

is maximized. The Ministerial declarations articulate a coherent discursive framework on social dimension regarding the objectives and the measures that should be undertaken across higher education systems for promoting their social aspects. In the third phase (2012-2018), findings show that the discourse on social dimension becomes more powerful in the policy agenda of the European Higher Education Area. In the communiqué of 2012, the emphasis is on the systematic identification of measures and interventions regarded as desirable reforms and practices for the promotion of the social dimension in higher education systems. Developing support structures and promoting student-centered learning approaches at the university with the aim to enhance quality of studies as well as to promote the employability of graduates are key elements in this Communiqué. From 2015 onwards, significant developments took place regarding the governing processes pressing for broad and coherent dissemination of the social dimension within higher education. In the Communiqués of 2015 and 2018, ministers identify major needs for the dissemination and coherent form of implementation of social dimension in the national higher education systems. Systematic monitoring of countries' performance and the provision of targeted support to member states experiencing difficulties through the exchange of good practice are at the heart of what has been agreed. The 2018 communiqué, in addition, acknowledges the need for more systematic guidance to Member States on how to define and implement a social dimension policy, a task assigned to the Advisory Group 1 on Social Dimension. The paper argues that this governmental shift in the policy agenda of the Bologna process on social dimension gave a strong impetus to the development of a common framework of principles and standards in 2020 that would facilitate the member states and the institutions of European Higher Education Area to meet the challenges of adopting a coherent social dimension policy. The Communiqué of 2020, which falls in the fourth phase of the analysis, set a milestone for social dimension in European Higher Education. Ministers approved the document "Principles and Guidelines to strengthen the Social Dimension of Higher Education in the EHEA", that had been prepared by the BFUG Advisory Group 1 on Social Dimension. At the level of governance, this document sets out a common framework of objectives, measures and action for stakeholders (states, public bodies, institutions, academics, students) for the widespread implementation of the social dimension across European higher education in the new decade. The definition of "social dimension" in this document reflects the idea that it should operate as a general regulatory principle of the complex field of higher education with the objective to enhance and promote the "social" in European universities. In particular, the principles and the guidelines, link social dimension with a range of specific interventions and transformations across the whole spectrum of higher education (legislation, administration, academic practices, financial resources, infrastructure and support services, data collection systems, consultation with public authorities and others). As the paper argues, this discursive development of social dimension signals a governmental shift towards the standardization of the social role of the university.

Keywords: university, Bologna Process, policy principles and guidelines, governing from a distance, governing through standards